

Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları veya Takyîdü'l-İlm Meselesi

Kasım Şulul*

Giriş

Hadîsin¹ ilk yazılı kaynaklarıyla ilgili en önemli mesele, onların yazıyla tespitine, Hz. Peygamber'in (a.s.) izin verip vermediğine dair rivâyetler ve bunların neticeleridir. Hadîsin yazılmasına izin verilip verilmediğine dair rivâyetlerle ilgili olarak ortaya çıkan "ilmin/hadîsin yazılması" (takyîdü'l-ilm) meselesi, basit bir tartışmadan ibaret değildir. Hz. Peygamber (a.s.), sahabe ve tabiinden nakledilen hadîsin yazılıp yazılmamasıyla ilgili haberlerin tetkik ve tahlili; bu nehiy ve emirlerin insan-Kur'an, insan-hadîs, insan-Sünnet ve insan-ilm ilişkisinde esas alınması gereken bir takım kaide, usûl ve teamülleri tesis etmeye yönelik olduğuna açık bir şekilde işaret eder.

En erken dönemlerden itibaren âlimlerin tespit edip kullandığı hadîs usulleri, hadîs usulü ıstılahları ve hadîs alma (tahammülü'l-hadîs/ilm) yöntemlerinin tetkik ve tahlili, İslâmî rivayetin baştan itibaren yazılı olarak vücut bulmuş bir haber olduğunu izhar eder. Asrımızda şarkiyatçılar ise milâdî VIII. ve X. asırda telif edilen büyük külliyatların² kullandığı isnatların (rivayet zincirlerinin) işaret ettiği kaynakları tartışma konusu yapar ve tasnif dönemine kadar, İslamî rivayetin büyük

* Prof. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Başkanı,
kasimsulul@harran.edu.tr.

- 1 Hadîsin, İslâm'ın ilk asırlarına ait bütün dinî haberleri içerdığı ve bu haberlerin rivâyet şekline hâkim olduğu unutulmamalıdır (Fuat Sezgin, İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından *Hadîsin Ehemmiyeti*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1957, II/1, s. 82).
- 2 Mâlik b. Enes'in *el-Muvattâ'*, İbn İşhâk'ın *el-Megâzi*'si el-Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'ü-Sahih* leri, et-Taberî'nin *Tarih*'i ve *Tefsîr*'i ve Ebu'l-Ferec el-İşfahânî'nin *el-Eđđâni*'si gibi.

ölçüde -yazılı değil- sözlü nakillere dayandığını iddia ederler.³ Buna karşı, Nabia Abbott, “*Studies in Arabic Literary Papyri*” isimli çalışmasında, aralarında Emeviler zamanından kalma birçok belgeye dayanarak, erken dönemde sürekli ve artan bir yazılı tespitin varlığı görüşünü savunur. Fuat Sezgin “*Geschichte des arabischen Schriftums*”, “*Buhârî'nin Kaynakları*” ve “*İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Yeri*” gibi eserlerinde ve makalelerinde, söz konusu külliyatların çoğunlukla yazılı kaynaklara dayandığını izhar etmiştir. Sezgin'e göre, rivayet zincirleri: (1) yazılı kaynakların isimlerini ve (2) çok katı kurallar⁴ doğrultusunda o kaynakları rivayet etme izni (icaze) verilen ravilerin isimlerini kapsamaktadır. Arapça tarih eserlerinde karşılaşılan rivayet zincirleri günümüz kitaplarındaki dipnotlar gibi kaynaklara işaret eder.⁵

Takyîdü'l-İlm Meselesi

Hadisin yazılması meselesi, İbn Kuteybe'nin (213-276/828-889) *Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis*, er-Râmihürmüzi'nin (265-360/879-971) *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i*, el-Hatib el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Takyîdü'l-İlm* ve İbn Abdilber'in (v. 463/1071) *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi* gibi eserlerde ele alınmıştır.

İbn Kuteybe, hadisin yazılmasıyla ilgili birbiriyle çelişir gibi görünen rivayetleri iki şekilde izah etmeye çalışır: Birincisi: Bu *Sünnet*'in *Sünnet* ile neshidir. Hz. Peygamber (a.s.), başlangıçta, sözlerinin yazılmasını yasakladı. Sonra *Sünen*'in,⁶ hafıza ile tespiti aşan düzeyde çoğalması üzerine, yazılmasına izin verdi. İkincisi: Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerinin yazılması izni, Abdullah b. Amr'a (v. 65/684) mahsustur. Çünkü o eski kitapları okur, Arapça ve Süryanice yazardı.⁷ Mücahit (v. 103/721), Abdullah'ın yanında bir sahife görmüş; o, “bu Peygamber'den işittiklerimin

3 Mesela bkz. Gregor Schoeler (Basel), “İslam'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, çev. Nimetullah Akın, AÜİFD, XLVIII (2007), sayı: II, s. 171-196.

4 Tahhammülü'l-ilm/hadis kuralları için bkz. N. Aşık, “*Tahammül*”, *DİA*, XXXIX,380-382.

5 Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim Ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara 2007, I,6.

6 *Sünen*, sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” manalarındaki *sünnet* kelimesinin çoğuludur. Din ıstılahında *Sünnet*, Hz. Peygamber'in (a.s.) söz, fiil ve takrirlerinin/onaylarının ortak adı ve şer'i delillerin ikincisidir. Merfû türden ahkâm hadislerini toplayan eserlerin ortak adı da *Sünen*'dir. *Kur'ân-ı Kerim*'de *sünnet* kelimesi iki yerde çoğul şekliyle (*sünen*) olmak üzere on altı defa geçer. Bunların bir kısmında “geçmiş ümmetlerin başına gelen ders alınacak olaylar” ve “geçmiş ümmetlerin takip ettiği doğru yollar” anlamında, çoğunda ise lafza-i celâle veya zamire izâfetle “Allah'ın muamelesinde içkin olan kurallılık / kanunilik” manasında kullanılır (M. Y. Kandemir, “*Sünen*”, *DİA*, XXXVIII,141-142).

7 Abdullah'a, Yermük Savaşı'nda, Ehl-i Kitab'a ait iki deve yükü kitap ganimet olarak payına düşmüştü (Ebû Ya'lâ Halil b. Abdillâh el-Halilî el-Kazvinî (v. 446), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâ'i'l-Hadis*, thk. Muhammed Said Ömer İdris, Riyad 1409, II,553.

yazılı olduğu mecmuadır (*es-Sadika*). Onunla (a.s.) benim aramda kimse yoktu” diye yazdıklarını tanımlamıştır.⁸ Diğer sahabe ise ümmi idiler, yazı bilenler azdı.⁹ Bunlar yazıda itkan sahibi değillerdi. İşte Hz. Peygamber (a.s.), hata yapacaklarından korktuğu için onları hadis yazmaktan menetti. Abdullah b. Amr’dan emin olduğu için ona izin verdi.¹⁰ İbn Kuteybe’nin ikinci izahı, vakıalara ve hakikate pek uymamaktadır. Çünkü ifadesinden yazı yasağının, iyi yazı bilmeyenler için olduğu anlaşılır. Hâlbuki İslâm’ın esası olan *Kur’ân-ı Kerim*’in, hadis yazmaktan alıkonanlar tarafından yazılmasına müsaade edilirken, iyi yazı bilmediklerinden dolayı hadis ve diğer şeyleri yazmaktan alıkonmaları garip bir durumdur.

er-Râmihürmüziye göre, İslâm’ın ilk devrinde, Hz. Peygamber (a.s.) dönemine yakınlık, isnadın kısalığı, yazıya güvenip ezberlemeyi ihmal etmek veya ezberin bırakılıp sürekli yazının kullanılacağı endişesinden dolayı hadisin yazılması kerih görülmüştür. Şimdi ise Hz. Peygamber (a.s.) devri uzaktır. İsnatlar kısa değildir. Aynı metnin rivayet yolları muhtelifdir. Rivâyet nakledenler birbirine benzemektedir. Unutkanlık afeti yaygınlaşmıştır. Düşülmesi muhtemel vehme karşı emin olunamaz. Bütün bunlardan dolayı ilmin yazılması daha evla ve daha sadra şifadır. Yazının gerekliliğini ifade eden deliller daha kuvvetlidir. Çok hadis rivayet eden yedi sahabeden¹¹ birisi olan Ebû Saïd el-Hudrî’nin (v. 74/693-94): “Resûlullah’ın (a.s.) hadîsi yazmamıza izin vermesine çok istekliydik; fakat o (a.s.) bundan kaçındı” hadîsi, hicretin ilk yıllarına aittir ve *Kur’ân*’dan başka şeylerle meşgul olmamayı sağlamaya yöneliktir. el-Kâdî dedi ki: -Ezberlemeyi zikrederek- Ebû Zür’â er-Râzî ve başkası dedi ki: Hammâd’ın kitaplarının az olduğunu, Hişâm ed-Destuvâî’nin bir şey yazmadığını, ez-Zührî’nin: “Kavminin nesebi dışında bir şey yazmadım, dediğini iddia ediyorlar. ez-Zührî’nin kibâr-ı sahabeden ilim almasını sağlayan, Hz. Peygamber’in (a.s.) ashabından geç vefat edenlerden ilim alıp ezberleyenler dışında, pek çok tabiîn varken yazıyı ne yapsın? ez-Zührî, kavminin soy bilgisini idrak edip bellediği gibi -yazmaya ihtiyaç duymadığı- başka bilgileri nasıl anlayıp ezberlemez?

8 عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: رَأَيْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو صَحِيفَةً فَذَهَبْتُ أَنْتَأْوِلَهَا فَقَالَ: مَنْ يَا غُلَامَ بَنِي مَخْزُومٍ قُلْتُ: مَا كُنْتُ تَمَنِّعُنِي شَيْئًا قَالَ: هَذِهِ الصَّادِقَةُ فِيهَا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فِيهَا أَحَدٌ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmihürmüzi el-Fârisî (265-360/879-971), *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed el-'Accâc Hatîb, Dârü'l-Fikr nşr., Beyrut 1404, III. Baskı, s. 367; İsmail Cerrahoğlu, “*Tefsir Ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber Ve Sahabenin Durumu*”, AÜ İlahiyat F. Dergisi, yıl: 1961, c. IX, s. 43.

9 Hz. Peygamber (a.s.) ve sahabe devirlerinde yaygın kanaat okuma-yazma bilenlerin az olduğu yönündedir. Oysa başta sahabe tabakatı gibi eserler incelendiğinde bunun hiç de öyle olmadığı neticesine varılır.

10 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis*, el-Mektebü'l-İslâmiyye – Müessesetü'l-İşrâk nşr., II. Baskı 1419/1999, s. 412.

11 Bu sahabeler: Ebû Hüreyre (r.a.) 5374, Abdullah b. Ömer (r.a.) 2630, Enes b. Malik (r.a.) 2172, Hz. Âişe (ranha) 2210, Abdullah b. Abbas (r.a.) 1660, Câbir b. Abdillâh (r.a.) 1540 ve Ebû Saïd el-Hudrî (r.a.) 1170 hadis rivâyet etmişlerdir.

Mütekaddimin hafızlarının¹² yöntemleri böyledir.¹³

Ashap, hicretin ilk yıllarında varit olan hadisin yazılması yasağına uymuştur. Hadisin yazılmasına izin verildikten sonra ise ashap, gereğini yerine getirmiştir. Hicretin ilk yıllarındaki Medine'nin dini durumu da dikkate alınmalıdır. Çünkü başlangıçta Medine'de, Müslüman, müşrik, Yahudi ve Hıristiyanlar yaşıyordu. Bu bakımdan *Kur'an*'dan başka bir şeyin yazılmaması emri, tedbirin gereğidir. Hadisin yazılmasına izin verildiğinde ise Medine tamamen Müslümanlardan oluşmaktaydı.¹⁴

İbn Abdilber, takyidü'l-ilm meselesini üç başlık altında ele almıştır: 1- İlmün yazılması ve sayfalara kaydedilerek sürekli hale getirilmesinin keraheti (بَابُ ذِكْرِ كَرَاهِيَةِ كِتَابَةِ الْعِلْمِ وَتَحْلِيلِهِ فِي الضَّحِيفِ), 2- İlmün yazılmasına izin verilmesi (بَابُ ذِكْرِ الرَّخْصَةِ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ), 3- Yazılanların/hadislerin karşılaştırılması ve hocanın onayına sunulması (muaraza)¹⁵ (بَابُ فِي مُعَارَاظَةِ الْكُتُبِ).¹⁶ İbn Abdilber'in, üçüncü bapta, İslâm ilim geleneğinde, imla edilenin mutlaka imla eden üstada arz edilip onayının alınması; böylece talebenin nüshasının tashih edilmesi gerektiğine dair verileri bir araya getirmesi ve buna vurgu yapması önemlidir. Ona göre, başlangıçta, ilmin yazılmasının hoş karşılanmaması iki nedene

12 "Hadis nakil ve rivayetini meslek edinin çok miktarda hadisi ezberleyen kimse" anlamına gelen "el-hâfiz" tabiri için bkz. M. Y. Kandemir, "Hâfiz", DİA, XV,78-80.

13 er-Râmihürmüzî, s. 386-387.

14 İ. Cerrahoğlu, "Tefsir Ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber Ve Sahabenin Durumu", c. IX, s. 45.

15 Arz, sözlükte "ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak, teklif etmek", muaraza ise işteşlik; yani "birbirine sunmak, karşılıklı olarak bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak" gibi manalara gelir. Hadis ilminde arz: 1- Talebenin, hocasının huzurunda onun rivayet ettiği hadisleri okuması. "Arzu's-semâ" ve "arzu'l-kirâat" da denilen bu usulle talebe okuduğu hadisleri hocadan alıp öğrenmiş olur. Bazı âlimler hadis öğrenme (tahammülü'l-hadis) yollarından biri olan kiraate arz adını verirler. 2- Talebenin herhangi bir yerden elde ettiği veya hocasına ait hadis kitabından istinsah ettiği kendi nüshasını ona vermesi, hocanın da bu kitabı inceledikten sonra talebesine iade etmesi. Bu usul, tahammülü'l-hadis yollarından biri olup daha çok "arzu'l-münâvele" diye bilinir. 3- Talebenin öğrenip yazdığı hadisleri, onları kendisine rivayet eden hocasının (şeyh) veya başka bir güvenilir râvinin hadisleriyle karşılaştırması. Mukabele ve muaraza terimleriyle de ifade edilen bu husus, öğrenilen hadisi rivayet edebilmek için zaruri görülmüştür. Mukabele edilmeyen eserlerden hadis rivayet edenleri Hâkim en-Nisâbüri tenkit etmiştir. Ancak mukabele edilmemiş kitaplardan hadis rivayeti de bazı şartlarla câiz görülmüştür. Arz işi hocanın veya hocanın hocasının aşıyla yapılabileceği gibi, bunlarla karşılaştırılmış tâli bir eserle de (fer') yapılabilir. Rivayet eden hoca ile talebenin, talebe ile bir başkasının beraberce, biri okuyup diğeri takip ederek karşılaştırma yapması mümkündür. Karşılaştırma yapılırken daha önce hadislerin sonuna konan küçük dairelerin içine nokta koyma, arzin yapıldığına işaret olarak uygulanan bir usuldü. Karşılaştırmanın yapıldığını sadece kitabın sonunda belirtmekle de yetinildiği olmuştur (A. Aydınlı, "Arz", DİA, III,438).

16 İbn Abdilber, *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi*, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâr İbnü'l-Cevzi nşr., Suudi Arabistan, II. Baskı, 1414/1994, I, 268, 298, 336.

dayanır. Bunların ilki *Kur'ân* ile beraber bir kitap edinip *Kur'ân*'a benzetilmesi, ikincisi yazının esas alınıp -kalıcı ilim melekesi demek olan- ezberin ihmal edilmesidir.¹⁷

F. Sezgin'e göre, takyîdü'l-ilm meselesini, ilk olarak, ciddi bir tenkide tabi tutup izah eden el-Hatîb el-Bağdâdî'dir.¹⁸ O, söz konusu meselenin halline tahsis ettiği *Takyîdü'l-İlm* adlı eserinde, birbiriyle çelişir gibi görünen malzemeyi sistemli bir şekilde toplamış, leh ve aleyhteki haberleri adeta kronolojik bir tasnife tabi tutarak hadislerin yazı ile tespiti lehindeki tabii tekâmülün seyrini muvaffakiyetli bir şekilde çizmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, bu husustaki haberleri sıralayıp okuyucuya yeterli bir fikir verdiğine kanaat getirdikten sonra, meselenin halline dair düşüncelerini de yer yer dile getirip değerlendirmelerde bulunarak tespit ve neticeler serdetmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, eserinin başında berâatü'l-istihlâl¹⁹ şeklinde Yüce Allah'ın insana kalemle bilmediği şeyleri öğrettiğini zikrederek el-Alak Sûresi'nin: "*Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti*"²⁰ meâlindeki âyetlere atıf yapar. Yüce Allah, -nihayetsiz kereminin bir eseri olan- kalem vasıtasıyla, ümmi insanı, okur-yazar kılmıştır.²¹ Bu âyetin tefsiri bağlamında tabiîn âlimlerinden büyük hadîsçi, tefsirci, dinî ve sosyal ilimlerde bir deha olan ve ilme dair her duyduğunu ezberleyen Katâde b. Diâme el-Basrî (60-117/680-735): "Kalem, Allah'ın ihsan ettiği büyük bir nimettir. Kalem olmasa, din tespit edilip devam etmez; hayat da düzen bulmazdı. Yüce Allah, yarattıklarının/kullarının ne ile düzene kavuşacaklarını en iyi bilendir" demiştir.²²

el-Hatîb el-Bağdâdî, daha eserinin başında, Yüce Allah'ın insanoğluna bahşettiği ilimleri tespit için iki vasıta ihsan ettiğini belirtir: Bunların biri hafıza (kalp) diğeri yazıdır/kitaptır. Kendisine duyan/idrak eden/fark eden bir işitme, ezberleyen/koruyan/tespit eden bir kalp verilen kişinin derecesi yüksek, ilimdeki konumu büyük olur. Böyle bir kişinin yardımcısı ve dayanağı hafızasıdır. Kalbi ezberlemekten aciz kalan kişi, elde etmek istediği ilmi, yazar. Bu, onun için ilmi kayıt altına almak/tespit etmek şeklinde olur. Çünkü kalbe ârız olan unutkanlıktan ve akıp giden zaman

17 İbn Abdilber (v. 463), *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi*, I, 292.

18 F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 51-58.

19 Edebî bir sanat olan berâatü'l-istihlâl (براعة الاستهلال), bir esere konuyla ilgili ifadeler kullanarak güzel bir üslûpla başlamak anlamında edebiyat terimidir (N. Hacımuftuoğlu, "*Berâat-i İstihlâl*", DİA, V,470).

20 el-Alak 96/3-5.

21 Süheylî, II, 259-260.

22 es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Darü'l-Fikr nşr., Beyrut, VIII, 242; H. T. Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, Konya ts, XIV,104.

içinde olup-biten şeylerin etkisiyle düşüncenin bölünüp dağılmasından dolayı, böyle birinin ilmi yazması, ilmi kalbiyle muhafaza etmeye çalışmasından daha güvenlidir. Resûlullah'tan (a.s.): “*Benden Kur’ân dışında bir şey yazmayın. Benden Kur’ân dışında bir şey yazan onu imha etsin*” (لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا سِوَى الْقُرْآنِ، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ) dediği nakledilmiştir. Bir grup selef uleması bu haberi zahirine hamlederek, hadisin ve başka şeylerin sahifelere yazılmasını kerih kabul etmişlerdir ve bu konuda şiddetli davranmışlardır. Başka bir grup ulema ise ilmin yazılmasına ve tedvinine (kitaplarda toplanmasına) cevaz vermişlerdir. el-Hatîb el-Bağdâdî bu tespitlerden sonra şöyle der: “Allah’ın izniyle ben ilmin yazılmasının kerahetini ifade eden rivayetleri zikredeceğim ve bu rivayetlerin ne bakımdan kerahet ifade ettiğini açıklayacağım. Ayrıca ilmin yazılmasının mubah olduğunu; mahzurlu olmadığını, müstehab olduğunu; mekruh olmadığını ifade eden rivayetleri zikredip beyan edeceğim. Yalnız Yüce Allah’tan yardım dilerim. O bana kâfidir ve O ne güzel vekildir”.²³

el-Hatîb el-Bağdâdî’nin hadisin yazılması ile ilgili leh ve aleyhteki rivayetler, usul bakımından değerlendirildiğinde elde edilecek neticelerin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

1- Kur’ân-ı Kerîm’in ilmin yazılması ve ilim tespit araçlarıyla ilgili tutumu gayet açıktır. el-Hatîb el-Bağdâdî, buna dair: “İlmin yazıyla tespitinin vücubuna, *Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerini şahit getirmek*” (الإشهاد بآيات القرآن الكريم على وجوب الكتاب) şeklinde bir başlık açmış ve buna dair birçok âyet-i kerîme zikretmiştir. Ona göre: Resûlullah’ın (a.s.), yazıyı; ilmi kayıt altına almak olarak nitelemesi, hafızasının zayıflığından dolayı, ilmi gereği gibi öğrenmekten (itkan) ve zapt etmekten acze düşeceğinden korkan kişiye, ilmi yazıyla tespit etmesinin mubahlığına delildir. Yüce Allah, bunun benzeri bir durum olan borçlar konusunda kullarına yol göstermiştir: “...*Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şahadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur...*”²⁴ Yüce Allah, korunması, gözetilip kollanması, şüphenin söz konusu olmaması için borçların yazılmasını emrettiğine göre, korunması daha güç olan ilmin yazılmasının mubah olması –şüphe ve kuşkunun ona karışması korkusundan dolayı- daha uygundur. Bilakis bu zamanda hadisin yazılması, isnatların uzaması ve rivâyetin sebeplerinin ihtilafından dolayı, ezberden daha gereklidir. Yüce Allah, insanlar arasındaki hukuki ilişkilerde şahitliklerin yazılmasını, hakların inkârı halinde hakkın ispatına yardımcı, unutulması halinde ise hatırlatıcı kılmıştır. Şahitliğin/delilin yazılmaması, hakkı gizleyenlerin, delili inkâr etmelerine yol açar. İhtilaflarda, yazı

23 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, thk. Said Abdülğaffar Ali, Dârü'l-İstikame nşr., Kahire 1429/2008, s. 13-14.

24 el-Bakara 2/282.

tanıktır.²⁵ Bundan dolayıdır ki Yüce Allah, müşriklerin meleklerle ilgili düşüncelerini ve onların Yüce Allah'ın kızları oldukları şeklindeki iddialarını, Peygamberine (a.s.) “Doğru sözlülerden iseniz, kitabınızı getirin!”²⁶ demesini emrederek reddetmiştir. Yahudiler: “Allah, hiçbir beşere, bir şey indirmedir”²⁷ dediler. Yüce Allah, bundan önce Yahudilerin *Tevrat*’a iman etmeleri gerektiğinden söz etti. Yüce Allah, Peygamberimize (a.s.) onlara şöyle demesini emretti: “Öyle ise Musa’nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab’ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz.”²⁸ Yahudiler buna karşı bir delil getiremediler. Yüce Allah, şu sözlerle onların aczini açıkladı: “(Resûlüm) sen ‘Allah’ de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!”²⁹ Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah’ı bırakıp putları ilah edinenlere şöyle denilir: “De ki: Söylesenize! Allah’ı bırakıp taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar; göstersenize bana! Yoksa onların göklerde ortaklıkları mı vardır? Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı (كَلِمَاتٌ مِّنْ عِلْمٍ) varsa onu bana getirin”.³⁰ Âyette geçen “كَلِمَاتٌ” ile “كَلِمَاتٌ” kelimeleri aynı manaya gelir ki o da öncekilerin kitaplarından elde edilen bilgidir.

Bir mülkiyet konusunda bilgisi veya hakkı olduğunu iddia eden kişinin durumu da böyledir: Bu kişinin ikrar dışında bir delil; yani ya adil bir şahitlik ya da sahte olmayan bir yazı/vesika getirmesi gerekir. Aksi takdirde onun doğrulanmasına yol yoktur.

Katâde b. Diâme el-Basrî’ye (60-117/680-735), “senden işittiklerimizi yazalım mı?” diye sorduklarında, “Latîf ve Habîr Yüce Allah: ‘Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne yanılır ne de unuttur’³¹ diyerek yazdığını sana haber verdiği halde seni yazmaktan alıkoyan nedir” diye karşılık vermiştir. Ebü’l-Müleyh er-Rakkî ise şöyle demiştir: “Yüce Allah: ‘Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur’³² buyurduğu halde ilmi yazdığımız ve tedvin ettiğimiz için bizi ayıplıyorlar”.³³

25 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 84.

26 es-Saffât 37/157.

27 el-En’âm 6/91.

28 el-En’âm 6/91.

29 el-En’âm 6/91.

30 el-Ahkâf 46/4.

31 Tâ Hâ 20/52.

32 Tâ Hâ 20/52.

33 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 142,148.

2- “Vacibin kendisiyle gerçekleştiği şeyler de vaciptir”³⁴ ibaresi önemli bir usul kaidesidir. Mesela Yüce Allah, kuluna bir fiili emrettiğinde/vacip kıldığında, vacip kılınanın gerçekleşmesi kendisine bağlı olan şeyler de vacip olur. Namaz için taharetin vacip olması gibi. Mesela namaz için gerekli olan temizliği gerçekleştirmek için, kuyudan su çekmek, su çekmek için ip, kova gibi şeyleri satın almak gerekiyorsa, emredilen namazı kılabilmek için –imkânı olan kişi için- söz konusu şeyleri satın almak ve su temin etmek de vacip olur.³⁵ Öyleyse İslâm diniyle mütedeyyin olan her Müslüman’ın da dinini yaşaması ve devamlılığını sağlaması ona vacip olduğuna göre, bunun gerçekleşmesi kendisine bağlı olan –din kaynaklarının yazıyla tespit edilmesi, öğrenilmesi ve öğretilmesi, bunun için uygun mekânların hazırlanması, ilim adamlarının yetiştirilmesi ve saire- şeylerin temini de vacip olur.³⁶

3- el-Hatîb el-Bağdâdî’nin *Takyîdül-İlm*’de naklettiği rivayetler geneli dikkate alındığında, Hz. Peygamber’in (a.s.), başlangıçta hadisin yazılmasını nehyeden emirleri, bazı şahıslarla, bazı durumlarla ve bazı zamanlarla mukayyet ve bir takım usullerin tespitini temin etmeye yönelik olduğu görülür. Yani onun (a.s.) nehiyleri “nehy-i has”tır; nehy-i hastan ise “umumi” bir nehy çıkarılamaz.

Bu nehiyeler, bazı esas ve uygulamaları öğretir: *Kur’ân* metnine asla başka bir şey karıştırılmaz. *Kur’ân*’a hiçbir şey benzetilmez. *Kur’ân* ve *Sünnet*, İslâm dininin iki ayrı kaynağıdır. Bu kaynaklardan ilki kendisiyle ibadet edilen, lafzıyla ve manasıyla Yüce Allah’tan gelen vahy-i metlûv olan *Kur’ân-ı Kerim*’dir. İkincisi ise vahy-i gayr-i metlûv olan *Sünnet*’tir.³⁷

34 (مَا لَا يَتَوَصَّلُ إِلَى الْوَاجِبِ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ / مَا لَا يَمُتُّ الْوَاجِبَ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ) Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (745-794/1344-1392), *el-Bahrü'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkıh*, Dârü'l-Kütübî nşr. 1414/1994, I,280.

35 el-Kadî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hasan (v. 458/1065), *el-Udde fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Ahmet b. Ali el-Mubârkî, 1410/1990, II,420.

36 er-Râmhürmüzî, s. 385,388.

37 Müslümanlar için Resûlullah’a (a.s.) uymanın gerekliliği onun davranışlarındaki örneklik özelliğine dikkat çeken, ona uymayı ve itaati emreden, kendisine *Kur’ân-ı Kerim*’i açıklama görevinin verildiğini ifade eden ayetlerden anlaşılmalıdır. Evet, iman kuru bir sözden ibaret değildir; gönülden bağlanmak, inanmak ve kabullenmektir. “Allah ve Resulü’ne inandım” deyip hükümlerine razı olmamak tipik münafıklık alametidir. Şu âyet meâlleri misal olarak zikredilebilir: “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah’a ve Resulü’ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez” (Âl-i İmrân 3/31-32). “Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir” (el-Ahzâb 33/21). “Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlaşımlar diye sana da bu Kur’an’ı indirdik” (en-Nahl 16/44). “Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman

İki ayrı kaynak telakkisini yerleştirmek, bunları tespit etme, bunlardan yararlanma ve değerlendirme usullerinin farklı olduğu esas ve teamülünü İslâm ümmetine kazandırmak için İslâm'ın başlangıcında bazı şahıslarla mukayyet olmak üzere hadisin kaydı konusunda bazı nehiyeler varit olmuştur. Bu hususta el-Hattâbî el-Büstî (319-388/931-/998) *Garibü'l-Hadis* adlı eserinde, nesh keyfiyetini kabul etmekle beraber bu konuda en dikkate şayan izahı yapmıştır. O, haklı olarak, özetle: (لا تكتبوا عني شيئاً فمن كتب عني شيئاً سوى القرآن فليبخ) hadîsinin izah tarzı –Allah en doğrusunu bilir- şudur: Peygamber (a.s.), *Allah'ın Kelamı* ile başkasının sözü bir tutulmasın diye, *Kur'an*'ı tazim ve tenzih için, *Kur'an* ile beraber başka bir şeyin bir sahifede yazılmasını veya ikisinin aynı yerde toplanmasını kerih görmüştür. Ben bu hadisin başka bir izah tarzını bilmiyorum”³⁸ demiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den, farklı on tarikle nakledilen birbirine yakın mealdeki rivâyetlerin tümünde, Hz. Peygamber'in (a.s.): “*Benden Kur'an dışında bir şey yazmayınız. Benden Kur'an dışında bir şey yazan onu imha etsin. Benden nakledin ve benim hakkımda yalan söylemeyin. Benim hakkımda kasten yalan söyleyen ateşten yerini hazırlasın*” buyurmuştur. Bazı tariklerde “İsrail oğullarından da nakil yapılabileceği” (وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تَحَرِّجُوا) Hz. Peygamber'den (a.s.) rivâyet edilmiştir.³⁹ Yine üç tarikle, Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'den (a.s.) hadîs yazmak için izin istediği; fakat onun (a.s.) izin vermekten kaçındığı nakledilir.⁴⁰ Yine farklı tariklerle tabiîn neslinden bazı kimselerin Ebû Saîd el-Hudrî'nin kendilerine hadîs yazdırmasını istedikleri, onun ise: “Onu okuyacağınız bir *Mushaf/Kur'an* mı yapacaksınız/ edineceksiniz? Peygamberiniz (a.s.) bize konuşur, biz de ondan ezberlerdik. Bizden

---

etmiş olmazlar” (en-Nisâ 4/65). Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren âyetlerde geçen hikmet kelimesinin İslâm'da dinî bilgiyi belirlemede Resûlullah'ın (a.s.) rolüne, dolayısıyla sünnete işaret ettiği bazı âlimlerce dile getirilmiştir. “*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin*” (el-Bakara 2/129). Bu ve benzeri âyetler ve Hz. Peygamber'in (a.s.) konuya ilişkin beyan ve tavırları, onun (a.s.) 22 yılı aşan peygamberlik dönemi boyunca *Kur'an-ı Kerim*'i açıklayıp uygulayan söz ve davranışları dinî hükümlerin ikinci kaynağı olarak belirlemiştir. Daha sonra bu ilke *Kur'an* ve *Sünnet* şeklinde ifade edilmiştir. Bu ilke bütün İslâm mezheplerinin ittifak ettiği bir temel sayılmıştır. Bununla birlikte *Sünnet*, *Kur'an-ı Kerim*'in lafzıyla da vahiy (vahy-i metlûv) olmasına karşılık lafzı değil manası vahiy (vahy-i gayr-i metlûv) kabul edilerek *Kur'an*'la aynı konumda tutulmasa bile onu tamamlayan bir konumda görülmüş ve değişik bakımlardan tasnif edilmiştir (M. Bedir, “*Sünnet*”, DİA, XXXVIII,151).

38 Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattabi el-Büstî, *Garibü'l-Hadis*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Azbavî, Dımeşk 1402/1982, I,632.

39 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 18-21.

40 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 22-23.

duyduklarınızı, bizim Peygamberinizden (a.s.) ezberlediğimiz gibi ezberleyin”⁴¹ dediği nakledilmiştir. Hatta bir tarihte: “(Müzakere tarzında) Peygamber’den (a.s.) tahdis edin, zira hadisin bazısı bazısını hatırlatır”⁴² demiştir.

el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Saîd el-Hudrî’nin (r.a.) naklettiği -hadisin yazılmasını nehiy eden- rivâyetini nesh eden -hadisin yazılmasına yol veren- diğer bir hadisi yine kendisinin rivâyet ettiğine işaret ederek şöyle demektedir: “Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), kendisinden Hz. Peygamber’in (a.s.): ‘Benden Kur’ân’dan başka bir şey yazmayınız. Benden Kur’ân dışında bir şey yazan onu imha etsin’ hadisi rivâyet edilen kimsedir. Aynı zamanda o (r.a.): ‘Ashâbın Kur’ân’ı ve teşehhüt duasını yazdıklarımı’ haber vermektedir. Bu haberde, daha önce ileri sürdüğümüz düşüncenin delili mevcuttur. Başlangıçta Kur’ân olmayan şeylerin Kur’ân’a benzetilmesinden ve Kur’ân’ın ihmal edilip başka şeylerle uğraşılmasından endişe duyuluyordu. Bu endişe ortadan kalkıp hadislerin yazılmasına ihtiyaç hâsıl olunca, sahabe nasıl teşehhüt duasının yazılmasında mahzur görmedilse, başka hadislerin yazılması işini de nahoş karşılamadılar; zira bu iki keyfiyet arasında, Kur’ân’dan olmamak bakımından fark yoktur. Ashap, yazdığı şeyleri ancak ihtiyatlı olmak şartıyla yazarlardı, yazmayı hoş görmemeleri de ancak ihtiyatlı olmak iradesinden ibarettir.”⁴³

Ebû Hüreyre’den (r.a.) üç tarikle nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.) aralarında Ebû Hüreyre’nin (r.a.) de bulunduğu hadis yazan bir grup sahabeye uğrar ve: “Bu yazdığımız şey nedir?” diye sorar. “Senden duyduğumuz hadislerdir” dedik. O (a.s.) da: “Allah’ın Kitabı’ndan başka bir kitap mı? Sizden önceki ümmetleri saptıran şeyi mi istiyorsunuz? Dikkat edin! Allah’ın Kitabı’yla beraber (başka) kitaplardan yazdıkları şeyler (onları saptırdı)” buyurdu. Başka bir rivâyette: “Allah’ın Kitabı’ndan başka bir kitap mı? Allah’ın Kitabı’na yoğunlaşın, derinleşin ve ona karşı hâlis olun” denilmiştir. Diğer bir rivâyette ise Hz. Peygamber’in (a.s.) minbere çıkıp Allah’a hamd u senada bulunduktan sonra: “Yazdığınıza dair bana haberleri gelen bu kitaplar nedir? Ben ancak bir beşerim. Yanında o kitaplardan bir şey bulunan getirsin” buyurmuştur. “Ey Allah’ın Resûlü! Senden hadis nakledelim mi?” diye sorduk. “Benden tahdis edin ve (bunda) sıkıntı yoktur. Benim hakkımda kasten yalan söyleyen ateşten yerini hazırlasın” buyurdu. “İsrail oğullarından nakilde bulunalım mı?” diye sorduk. “Nakledin bunda bir sıkıntı yoktur. Onlardan ne nakletseniz daha tuhafını onlarda bulursunuz”. Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki: “(Yazılanları) bir yere toplayıp ateşe attık”⁴⁴

41 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 27 vd.

42 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 29.

43 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 118. Ayrıca bkz. F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 51-58 (Hadislerin İlk Yazılı Kaynakları).

44 el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 23-25.

Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) nakledilen rivâyette, Muaviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) bir hadisini Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) sorup onu yazdırmak istediği, buna karşılık Zeyd b. Sâbit'in (r.a.): "Resûlullah (a.s.) hadîsinden bir şey yazmamamızı emretti" demiştir.⁴⁵

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.), Abdullah b. Abbas (r.a.) ve Abdullah b. Ömer'den (r.a.) de aynı minvalde rivâyetler nakledilir. Bu rivâyetlerde hadisin yazılmasının hoş karşılanmadığı, Hz. Peygamber'den (a.s.) dikkatle hadis alıp ezberledikleri ve tahdîs ettikleri, aynı yöntemin takip edilmesi gerektiği, hadîsi asla gizlemedikleri/öğrettikleri; fakat onu yazmadıkları ve yazdırmadıkları, Hz. Peygamber'in (a.s.) mektuplarını ve *Kur'ân*'ı sahifelere yazdıkları, Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) gözlerini kaybettiği dönemde Iraklıların ona sorular sorup hadîsi yazdıkları, bazılarının ise yazdıklarını silip imha ettikleri nakledilmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, aynı minvalde rivâyetleri tabîinden de nakletmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, "hadîsin yazılmasını" nehyeden rivâyetlerden sonra bunların illetlerine ve bu illetlere işaret eden rivâyetlere geçmiştir. Ona göre "yazmayı" nehyeden rivâyetlerin illetleri şöyle sıralanabilir:

Birinci illet: Başka şeylerin *Kur'ân*'a benzetilmesi ve *Kur'ân*'ın ihmal edilmesi ihtimalidir: Urve b. Zübeyr'den nakledilen rivâyete göre: Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünen*'ini yazmak istedi. Ashap ile meseleyi istişare etti, hepsi *Sünen*'i yazmasını tavsiye etti. Hz. Ömer (r.a.), bir ay istihare yaptı, sonra: "*Sünen*'i yazmak istedim. Sizden önceki bir kavmi hatırladım. Bazı kitaplar yazdılar, onlara yoğunlaştılar ve *Allah'ın Kitabı*'nı terk ettiler. Vallahi *Allah'ın Kitabı*'na hiçbir şeyi ebediyen karıştırmayacağım"⁴⁶ dedi.

Bu illeti ifade eden rivâyetlerde, Hz. Peygamber (a.s.) ve ashap, Müslümanların daha önceki vahiy kaynaklı kitapları ve sahifeleri istinsah etmelerini ve onlarla meşgul olmalarını şiddetle nehy etmişlerdir. *Kur'ân* ve *Sünnet* dışında, geçmiş peygamberlere vahiy edilen kitaplara, sahifelere, öncekilerin şeriatına/şeriatlarına (şer'u/şerâiu men kablênâ) veya ilimlerine (ulumu'l-evâil) karşı olumsuz tavır takınılması, yeni dinin yerleşmesini sağlamak, onların mensuh olduklarını öğretmek, bilgi kaynakları her bakımdan farklı değerlere, farklı yararlanma yöntemlerine ve farklı kullanım alanlarına sahip oldukları, şeklindeki teamülleri yerleştirmek içindir. Hatîb el-Bağdâdî, geçmiş kavimlerin kutsal kitaplarıyla ilişkilerinde yaşadıkları menfi tecrübeleri ifade eden birçok rivâyet nakletmiştir.

45 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 25-26.

46 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 49.

Bu minvaldeki rivâyetleri kaydettikten sonra, Hatîb el-Bağdâdî şu neticeyi çıkarmıştır: Sabit oldu ki: İslâm'ın başlangıcında, -bir müddet- hadisin yazılması hoş görülmedi. Bu da *Kur'ân*'ın başka şeylere benzetilmemesi ve *Kur'ân*'ın ihmal edilip başka şeylerle uğraşılmaması, -hakkı batılına, sahihi fasidine karışmış- kadîm kitapların örnek alınmasına mani olmak içindir. *Kur'ân-ı Kerîm*, kadîm kitapların doğrularını kapsamıştır, onları aşmıştır ve onlara hâkim olup onlara ihtiyaç bırakmamıştır. Yine İslâm'ın başlangıcında ve henüz din yeni olduğu dönemde, -İslâm'ın muhataplarının geneli düşünülüşünde- dinde derin kavrayış sahiplerinin (fakîh) ve vahyi başka şeylerden tam ayırabilenlerin azlığından dolayı bazı şeylerin yazılması nehiy edildi. Zira Arapların çoğunluğu henüz dinde derin kavrayış sahibi değillerdi, âlim ve âriflerle hemhal olmamışlardı, elde ettikleri sahifeleri *Kur'ân*'a katmalarından ve *Kelâmullah*'ın onları da kapsadığı inancına kapılmayacaklarından emin olunamazdı.⁴⁷

İkinci illet: Yazıya güvenip ezberin (yani ilmin insanda sabit meleke haline gelmesinin) ihmal edilmesini önlemektir. İslâm çağının başlangıç zamanlarında *Sünen*'in ezberlenmesi emredildi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) dönemine yakınlıktan dolayı hadîslerin isnadlarında yer alan isimler azdı.⁴⁸ Yazıya itimat menedildi. Çünkü yazıya itimat, hafızanın zarar görüp zayıflamasına neden olur. Yazıya itimat edilmemesi, her yerde insana arkadaşlık eden hafızayı güçlendirir.⁴⁹ Bu nedendir ki Süfyân es-Sevrî (97-161/715-778): “İlmi kâğıtlarda bırakanlar ne kötüdür” demiştir. Yahya b. Saîd, Süfyân es-Sevrî'nin sözlerini: “Süfyân ilmi yazardı. Görmüyor musun o yazıya itimat edilmesini zemmetti, ezberi emretti? Bununla beraber ihtiyaten ve hadîsi tevsik etmek için yazardı”⁵⁰ şeklinde değerlendirmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, bazı selef ulemasının hadîsleri ezberlemek için yazıdan yararlandıklarını, kâmil manada hadîsleri ezberledikten (itkandan) sonra kalbin yazıya itimat etmesinden çekindikleri için bazılarının yazdıklarını imha ettiklerini, yazıya itimadın hafızanın zayıflamasına ve ezberlenene gereken önemin verilmemesine neden olduğunu nakletmiştir.⁵¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, buna dair el-A'rac, Zühri, Halid el-Hazzâ, Asım b. Damra ve Muhammed (Yahya b. Atik'in rivayet aldığı) gibi ikinci kuşak Müslümanların uygulamalarından örnekler aktarmıştır. Gerçi yazdıklarını imha eden Urve b. Zübeyr ve Mansûr b. el-Mu'temir gibi ilim

47 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 61.

48 Kâtip Çelebi de sahâbenin doğrudan Peygamber'den (a.s.) ilim alma imkânına sahip olmalarından dolayı başlangıçta hadîs yazmadıklarını dile getirir. *Kesfü'z-Zunûn*, Bağdad 1941, I,34.

49 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 62.

50 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 62.

51 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 62.

adamları daha sonraları; yani yaşlılık döneminde, yaptıklarına pişman olmuşlardır. Mesela Urve b. Zübeyr, -muhtemelen bazı- yazdıklarını imha etmesiyle ilgili olarak: “Keşke malımı ve evladımı feda edeydim de yazdıklarımı imha etmeyeydim” (كَيْفَ الْحَدِيثِ) (كَيْفَ مَحْوُهُ فَوَدِدْتُ أَنِّي قَدَيْتُهُ بِمَالِي وَوَالِدِي وَأَنِّي لَمْ أَمُحْهُ) demiştir. Hatib el-Bağdadî'ye göre, Urve b. Zübeyr önce bazı yazdıklarını imha etmiş; ancak yaşı ilerleyip hafızası değişip zayıflayınca bunu yapmamış olmayı temenni etmiştir.

Kısacası ilmin kaydedilmesi konusunda bazı şahıslara mahsus olarak bazı nehiylerin yapılmasının önemli başka bir nedeni de: İlmin kitaplarda kaydedilmesi ile ilmin öğrenen tarafında kalıcı bir meleke (ilim melekesi)⁵² halinde elde edilmesinin farklı şeyler olduğunu öğretmektir. İlki ilmin korunması, diğeri ilmin insana mal olması ve amele dönüşmesi ile ilgilidir. Yararlanılmayan, kitaplarda kalan ilim: “*Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez*”⁵³ âyetindeki benzetme gibidir.

Üçüncü illet: Yazı vasıtasıyla, ilmin ehliysiz insanların ellerine geçmesi endişesidir. Selef ulemasından bazıları, vefatından önce, rivâyetlerin ifade ettiği hükümleri anlamayan, muhtevasını zahirine hamleden, esere ilave veya eksiltme yapması muhtemel olan ehliysiz insanların eline geçmesin diye, kitaplarını imha etmiş veya edilmesini vasiyet etmiştir. Böyle ehliysizlerin tasarrufları, gerçek durumu bilmeyenler tarafından, kitabın asıl müellifine mal edilebilir.⁵⁴

Hadîsin/İlmin Yazılmasını Emreden Rivayetler

el-Hatib el-Bağdadî, *Takyîdü'l-İlm*'in üçüncü bölümünü hadîsin yazılmasının cevazına dair haberlere ayırmış ve bunları dört fasıl şeklinde kaydetmiştir. Birinci fasılda Hz. Peygamber'in (a.s.) ilmin yazılmasına izin veren hadîslerini, ikinci ve üçüncü fasılda ilim yazan ve yazılmasını emreden sahabe ve tabiînin haberlerini, dördüncü fasılda ise “yazı, ilmi muhafaza eden en önemli vasıta” mevzusunu ele almıştır.

Evvâziyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadîs âlimi el-Evvâzi (88-157/707-774): “Bu ilim büyük bir şerefe sahiptir, ricalin hıfzında iken ağızdan alınır ve

52 Melekeler ancak fiillerin tekrar edilmesiyle kazanılır. Çünkü fiil önce vuku bulur ve fâilin bir özelliği olur. Tekrarla onun hali olur. Hâl, henüz kökleşmemiş bir sıfattır. Tekrarın artmasıyla nihayet hâl, bir meleke, yani kökleşmiş bir sıfata dönüşür (İbn Haldûn, I,643-644).

53 el-Cum'a 62/5.

54 el-Hatib el-Bağdadî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 66.

müzakere edilirdi. Ne zaman ki kitaba girdi, nuru kayboldu, ehil olmayanların eline düştü”⁵⁵ şeklindeki sözleri, ilk kuşaklara mensup Müslümanların, insan-ilim ilişkisi konusunda derin ve yüce esaslara, uygulamalara, teamüllere ve geleneklere sahip olduklarına işaret eder. Bu yüce ilişki tarzı, zaman zaman çok yaygınlaşarak bazen zayıflayarak günümüze kadar gelmiştir. Batı istilasının İslâm dünyasında İslâm medeniyetine dair nice ulvi uygulamaları alıp götürdüğü ve tahrip ettiği başka bir bahistir ve bu durumu tetkik eden ehl-i vicdanı derinden incitmektedir.

el-Hatib el-Bağdâdi’ye göre insanlar yaygın bir şekilde ilmi yazmaya başladılar. Bir süre kerih görüldükten sonra ilmi sayfalarda toplamaya itimat ettiler. Çünkü rivayetler her tarafa yayıldı, isnatlar uzadı, hadîse kaynaklık edenlerin isimleri, künyeleri ve soy bilgileri çoğaldı, aynı manayı ifade eden lafızlar farklılaştı. Kalpler zikredilen şeyleri korumaktan aciz kaldı. Resûlullah’ın (a.s.), hafızası zayıf olana yazmaya izin verdiği; sahabe, tabiîn ve sonraki Müslüman kuşakların bununla amel ettikleri bilinmektedir. Bununla birlikte yazıyı esas alan hadîs ilmi geleneği, ezbere itimat edenin ilminden daha çok hadîsi korur.⁵⁶

el-Hatib el-Bağdâdi, eserinin üçüncü bölümünün ilk faslında, on küsur tarikle Hz. Peygamber’in (a.s.), hafızası zayıf olan bir şahsa: “*Sağ elinle hafızana yardım et!*” (استعنْ عَلَى حِفْظِكَ بِيَمِينِكَ)⁵⁷ buyurduğunu nakletmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) “İlmi kaydedeyim mi?” diye soran Abdullah b. Ömer’e (r.a.) “*Evet*” karşılığını vermiştir. Hz. Peygamber’in (a.s.), birçok tarikle: “*İlmi, yazıyla kaydedin (zapt edin)*” (قَبِّلُوا الْعِلْمَ بِالْكَتَابَةِ)⁵⁸ buyurduğu nakledilmiştir.

Râfi’ b. Hadîc (r.a.), dedi ki: Resûlullah (a.s.), hadîs naklederken bize uğradı ve “*Ne tahdîs ediyorsunuz?*” diye sordu. “Senden duyduklarımızı ey Allah’ın Resûlü” diye cevap verdik. Hz. Peygamber (a.s.): “*Tahdîs ediyorsunuz (fakat) benden kasten yalan haber nakleden cehennemdeki yerini hazırlasın*” buyurdu. Sonra Resûlullah (a.s.) bir ihtiyaçtan dolayı yanımızdan ayrıldı. Tahdîs edenler sustu ve tahdîsi durdurdular; başları eğildi, duydukları onları üzdü ve derin düşüncelere daldılar. Resûlullah (a.s.), “*Bu haliniz ne? Tahdîs etmiyor musunuz?*” diye sordu. Ashap: “Senden duyduklarımız ey Allah’ın Resûlü” dediler. Resûlullah (a.s.), sözleriyle, tahdîs edilmemesini değil, bilerek onun hakkında yalan söylemeleri muhtemel kişileri kastettiğini bildirdi. Hz. Peygamber’e (a.s.): “Ey Allah’ın Resûlü, senden bazı şeyler işitiyoruz. Bunları yazalım mı?” diye sorduk. “*Yazın beis yok*” diye cevap verdi.⁵⁹ Bu minvalde nakledilen

55 el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidü'l-İlm*, s. 73.

56 el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidü'l-İlm*, s. 73-74.

57 el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidü'l-İlm*, s. 74-79.

58 el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidü'l-İlm*, s. 81-83.

59 el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidü'l-İlm*, s. 86.

rivâyetlerde Hz. Peygamber (a.s.), rıza ve kızgınlık halinde söylediklerini de yazabileceklerini, haktan başka bir söz telaffuz etmeyeceğini de bildirmiştir. Sahabe, hadîsi yazmakla kalmayıp yazdıklarını Resûlullah'a (a.s.) da arz etmişlerdir. Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat kendisinin yazdırdığı siyasi vesikalar, iktâ'lar, muahedeler, emannameler, dinî muhtevalı sahifeler ve -Müdâyene âyetinin inişinden sonra düzenli bir şekilde kâtipler görevlendirerek yazdırdığı- sosyal mukaveleler gibi şeyler dışında, Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.), Abdullah b. Ömer (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan (r.a.), Abdullah b. Abbâs (r.a.), Enes b. Mâlik (r.a.), Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhîlî (v. 86/705) (r.a.) ve ismi verilmeyen birçok sahabenin Resûlullah'tan (a.s.) hadîs yazdıkları ve yazmaya teşvik ettikleri mevsuk tariklerle nakledilmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîs yazmaya müsaade ettiği hususundaki en meşhur haber Abdullah b. Amr ile ilgili olmaktadır. Abdullah b. Amr şöyle diyor: Resûlullah'tan (a.s.) işittiğim her şeyi ezberlemek için yazıyordum. Kureyş, bu işte bana mani olmak istedi ve "O beşer olarak gazap veya rıza halinde konuşur. Hâlbuki sen ondan işittiğin her şeyi yazıyorsun" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Bu meseleyi Peygamber'e (a.s.) anlattım, O da "Yaz, *nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki haktan başka bir şey benden sadır olmaz*" dedi.

el-Hatîb el-Bağdâdî, tabiînin birinci, ikinci, üçüncü ve diğer tabakalarından nakledilen bu minvalde birçok veri tespit etmiştir. Eserinin üçüncü bölümünün dördüncü faslında, yazının ilmi kayıt altına alıp koruduğunu beyan ettikten sonra eserinin dördüncü kısmında altı fasıl şeklinde İslâm medeniyetinde kitap konusunu, **âyet**, hadîs, kelâm-ı kibâr, uygulamalar ve şiir gibi şahitliklere dayalı olarak ehliyetle tasvir edip açıklamıştır.⁶⁰

Sonuç

Netice itibariyle Kadı İyâz'ın belirttiği gibi "sahabe ve tabiîn, kitâbetü'l-ilm hususunda geniş ihtilafa düştü, onlardan bazıları bu işi kerih görürken, ekserisi bu işi caiz gördüler".⁶¹ Nevevî'ye göre de selef ulemasından hadîsin yazılmasını meneden bazı şahsiyetler olmasına karşın selef ulemasının cumhuru buna cevaz verdi ve sonra İslâm ümmeti bu konuda icmâ' etti.⁶²

Hz. Peygamber (a.s.), sahabe ve tabiîn devrinde varit olan ilmin yazılması

60 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-İlm*, s. 147-195.

61 en-Nevevî (631-676/1234-1277), *el-Minhâc Şerh Sahîh Müslim b. el-Haccâc*, Dâr İhyâ et-Tirâs el-Arabî nşr., Beyrut 1392, II. Baskı, XVIII,129.

62 en-Nevevî, *el-Minhâc*, IX,129.

konusundaki emir ve nehiyeler, İslâm ilim tarihinde tezahürleri yaygın bir şekilde görülecek olan insan-ilim ilişkisi konusunda bir takım ilke ve uygulamaları tesis etmeye yöneliktir. Bu ilke ve uygulamalara üç misal verilebilir: 1- Hiçbir şey Kur'ân metnine karıştırılmamalı ve *Kur'ân*'a benzetilmemelidir. 2- Talim-terbiyeden amaç, ilmin kalıcı bir meleke olarak insana mal olması ve onunla her zaman işlem yapabilmesidir. İlmin insanda kalıcı bir meleke olması ile ilmin muhafazası ve gelecek kuşaklara intikalini sağlamak için yazılması farklı şeylerdir. 3- İnsana mal olmamış, kitaplarda kalmış bir ilim işlevini yitirmiş demektir.

İslâm ilim tarihi ve zamanın –kasıtlı veya kasıtsız- tüm yıkıcı etkilerine rağmen İslâm'ın her asrından günümüze ulaşan neredeyse sayısız kalıntılar, vesikalar ve yazma eserler, İslâm ümmetinin ilmi bütün türleriyle kaydetmeye büyük önem verdiğinin görülüp incelenebilir kanıtlarıdır.